

BDÍČÍ SNIVEC 1979

Josef Vohryzek

Nad Vaculíkovým *Českým snářem* si vybavuju spisovatelské deníky, které jsem kdy četl, abych si mohl klidněji srovnat myšlenky, přestal autorovi v duchu spílat a dospěl k nějakým alespoň pracovním kritériím, což je spolehlivý způsob, jak se obrnit proti autorovi, který vás postaví na hlavu, přestože sedíte, ale žádný z přečtených deníků se druhému, zdá se, nepodobá, je to jeden z nejsvobodnějších žánrů. Nejextrémnějšími antipody jsou snad egoistické diáře Stendhalovy a deníkové záznamy Jiřího Koláře, jemuž Vaculík *Český snář* věnoval, asi protože mu psaní deníku poradil, po jiném sebenepatrnějším spříznění tu není ani stopy. I Stendhalův deník je z docela jiného kadlubu. Je mladistvě hladový a chtivý a nepokrytě otevřený jako deník Máchův, jsou v něm fakta, vůně života a peněžní starosti spíš než úvahy a názory, a jeho intimnost je opravdová tak jako u Máchy; proti tomu Vaculík je zralý člověk zavalený dobou, která má problémů víc než vzduchu na dýchání, a bez názorů a permanentních analýz, sebeanalýz a metaanalýz by uhynula, kromě toho je Vaculík na rozdíl od Stendhala i Máchy profesionální spisovatel, který se může rozhodnout, že něco napíše, a pak to za takových či onakých okolností vydá či nevydá, a přitom vědět, že – takové sofistikovane výhybky mládenci jako Stendhal a Mácha, amatéři, neměli – své rozhodnutí možná asi změní – dovedu si dokonce živě představit ten úšklebek moravského uličníka, jímž autor takovou či podobnou úvahu provází, když je v pokoji sám.

Proč autorovi spílám? Nejdřív řeknu, proč mu nespílám. Nespílám mu pro to, proč mu někteří spílají. Ne snad, že bych byl přesvědčen, že nikomu neublížil. O té věci postrádám názor. Nejsem si docela jist, jestli něco neprozradil nebo „nedosvědčil“, ale necítím se povolán vynášet soud a vycházím z předpokladu, že Vaculík má soudnost. Pokud jde o věci intimní nebo jinak osobní povahy, jsem toho názoru, že svoboda slova váží víc než pravidla počestnosti a diskrétnosti atd. a že této svobody se má autor zříkat jen opravdu v krajních případech. Maximum obezřetnosti nepřísluší v první řadě písíciému, ale těm, kdo svobodně pronesenému slovu přisuzují zhoubné následky.

Mně klidně přijímám zprávu, že autor dal rukopis přečíst komusi z estébé. Jsem tím dost zmaten, snad je v tom i to, čemu psychologové říkají internalizace nebo identifikace s agresorem, tedy projev pýchy vy-

stavené dlouhotrvajícímu stresu, na druhé straně zase vím, že Vaculík je vykutáleně racionální, s úřady má víc zkušeností než já, a tak má třeba k tomu kroku lepší důvody, než jaké si dovedu domyslet.

A teď tedy, proč mu spílám. Jedním z důvodů asi bude ten, že to je dobře napsáno. Vaculík je vlastně autor, který chce dráždit. Určitě namítne, že dráždit nechce, ale namítne to dráždivě. Spisovatelský deník patří, jak už řečeno, k nejsvobodnějším formám. Při četbě se mi často připomněla *Sekyra*, nikdy ne *Morčata*, jediné *Sekyra*, ne ovšem formou, skladbou nebo jiným vnějším elementem, ale vnitřně, koloritem ducha, náladou, porůznu vyvolaným trsem reminiscencí, jazykem – *Sekyra* byla přeci také napsána jednou z nejvolnějších prozaických forem. Vaculíkova potřeba volnosti je zřejmě integrální a projevuje se i v tom, jak si během psaní přizpůsobuje kadlub, pro který se rozhodl, a volnost skladby vyrovnává kázní věty, kterou si vypiloval zvlášť během let věnovaných fejetonu. Unikavost volných forem se ale jeho strohou, britkou větou ještě umocňuje. Rozvinul ji takovým způsobem, že neustále dociluje jakéhosi myšlenkového úhybu, který je u něho zvlášť v posledních letech stejně obligátní jako rým v parnasistním verši. Ten úhyb není docela bezelstný, přesto není venkoncem lstí, ale poskytuje prostor pro dynamičnost myšlení a širí pohledu, obojí svérázného druhu. To mu ovšem nebrání v tom formulovat zcela racionální a jasně motivované názory, ale jeho formulace znesnadňují názorovou konfrontaci, znesnadňují mi s jeho názory se čelně střetnout. Tím úhybem se do věty pokaždé nahrne příliš mnoho skutečnosti a nabízí se příliš mnoho možných interpretací, než aby se s ní mohlo polemizovat naráz. Někdy ale mám podezření, že nejde jen a jen o výrazový prostředek užívaný výhradně proto, že se jím autorovi daří jazykově si podrobit prožívané, ale že jde o opakované exploatování jednou nalezené techniky, a tedy vlastně o trik. Podezření vzrůstá ve chvíli, kdy Vaculík promlouvá „rovně“, komentuje, polemizuje nebo vysvětluje názor přímo naplno a oběma plícemi, a ten názor se shoduje s tím, co se z oněch unikavých vět dalo jen vytušit.

Mezi názory konzervativních spisovatelů a jejich díly bývá nedohledné vakuum, které vzdoruje analýze. Dílo je víc než názor; jednoznačnost názoru a mnohoznačnost díla netkví jen v odlišné technice, ale v hlubší odlišnosti spekulace a imaginace. Vaculík, zdá se mi, čas od času užívá toho, co z jazyka vylákal při práci s imaginací, i tehdy, když vyslovuje názor; unikavost daná dynamičností a širí pohledu se mění v trik.

Za to mu ovšem nespílám, jenom to kriticky konstatuju. Spílám mu z pozice daleko subjektivnější – *Český snář* mě k objektivnosti nenaladil. Popuzuje mě totiž jeho příšerný konzervatismus. V *Českém snáři* čtu: „Mám

sklon nadřizené a vedoucí, dokonce i vládu, respektovat, zvláště, když uvážím, jací jsou lidi a jak zoufalý úkol je dobře je vést. Teprve špatné zkušenosti staví mě do odporu, který jsem ochoten opustit při každém zlepšení shora.“

Vládnout ale přece smí jen ten, koho si lidé vybrali, každý jiný vládce je usurpátor, „při každém zlepšení zhora“ jím zůstává a své usurpované postavení tím brání, k jiným zlepšením nedochází. Slova o apriorním respektu k nadřizeným v první větě citovaného místa mají na druhé straně do sebe cosi vaculíkovsky odzbrojujícího. Když budu chtít, budu si je vykládat jako typicky vaculíkovský paradox, typicky vaculíkovský způsob, jak zaskočit čtenáře. Jenomže on to asi přece jen – strašno povědět! – myslí doopravdy, když hned po těchto počátečních slovech dodává: „... když uvážím, jací jsou lidi a jak zoufalý úkol je dobře je vést.“ Nadřizení a podřizení, ti, co vládou, a ti, co jsou vedeni, tedy představují dva druhy lidí. Obrat „jací lidi jsou“ se přece může vztahovat jedině k těm, co jsou vedeni, a v žádném ohledu k těm, kdo vládou.

Pokud jde o třetí svět, Vaculíkovi jeho problematiku odcizuje to, že tam běží o „svrhávání a nastolování“. Rozumím-li mu dobře, pokládá postoje, jichž společným jmenovatelem je přání nahradit vládnoucí skupinou skupinou jinou, za špatné. U jiného autora by se dalo předpokládat, že myšlení vycházející ze schématu „svrhávat a nastolovat“ prostě omrzelo, ale tak povšechně a rozměrně Vaculík neuvažuje. Do této souvislosti patří i jeho zklamání nad tím, že na Západě mají větší úspěch knížky o ženě a islámu než o nás. Ota Filip o tom píše jako o problému knižního trhu. Vaculíkův nesouhlas sahá dál. Já si naopak myslím, že náš nezájem o taková témata, jako třeba postavení žen v islámu, se podobá nezájmu ruského mužika o starosti běloručky Anny Kareninové. Jsme na tom tak uboze, že na to prostě nemáme, zajímat se o věci, které evidentně hýbají světadíly a které se řeší tak opožděně a výbušně, že to ohrožuje celý svět; příčinou toho globálního ohrožení je ale přece dřívější asijská nehybnost, příliš opožděná chuť „svrhávat nehybnost“, příliš opožděná chuť po příliš dlouho trvajícím respektu k nadřizeným, vedoucím a vládnoucím.

Jinde Vaculík vítá papežův odmítavý postoj ke kněžkám sérií tvrzení o vrozených neschopnostech žen, která působí jako vtip, ale zřejmě jsou míněna vážně. Nemají hlavu ani patu a bublá v nich konzervativnost tak frenetická, až je to roztomilé. Co ale má Vaculík co být roztomilý?

Jeho konzervativnost ale není vždycky tak úplně neplodná. Je individualistický a spolu s jeho sveřepou samorostlostí a výraznou osobitostí tvoří kombinaci, ze které někdy vzniká cosi nezařaditelného. Jeho záběr je široký a spektrum bohaté. I v tom je ta unikavost, která dráždí a popuzuje, když jde o racionální úvahu, ale vymyká se soudu a podrobuje si od-

půrce tam, kde sahá dál, než kam může rozvažující rozum; tam se ovšem termín „konzervativní“ stává bezbarvou nálepkou, protože to, co i tam lze takto označit, je koneckonců jen částíčkou v části integrální osobnosti, která jde svou cestou. A Vaculík jde svou cestou. Proto zklame každého, kdo by chtěl jít s ním a kafrat mu do toho, nebo kdo by dokonce na něm chtěl, aby šel „svou cestou“ korporativně.

Je tu úvaha o čemsi, co Vaculík nazývá „symetrická kompozice správného martyria“. Moje zázemí je natolik jiné než Vaculíkovo, že si nejsem docela jist, jestli mu dokonale rozumím, ale jeho představa o tom, že se v naší dnešní situaci dobro a zlo rozestoupily, že zlo je mimo nás, a kdybychom se ho zbavili, ujalo by se v nás a prorůstalo by námi, je podle mého soudu mylná. Taková symetrie, myslím, neexistuje a zlo námi pilně prorůstá. Je to ovšem zlo dnešní a zdejší, exkluzivní, protože umělé, uměle zachované a pěstěné, antikvované, anachronní a neporovnatelně nesmyslné (každé zlo není nesmyslné). Kdybychom se dnešního zla zbavili, ztratili bychom nanejvýš jen alibi, jejíž pochybnou výhodu nám poskytují dnešní poměry. Pak by námi prorůstalo zlo adekvátní, s nímž je důstojné a smysluplné se střetat, protože běží o střetnutí vitálních sil na obou stranách a ne o střetnutí nevázané hrubé síly s lidmi se svázanýma rukama a s roubíky v hubách. V obou případech, jako ostatně vždycky, ovšem platí, že střetnutí je formou koexistence, a tedy vzájemného prorůstání. Snad právě v tom, v té nutnosti se s nimi špinit, je jakási symetrie.

V *Českém snáři* se hned na začátku připomíná Vaculíkův fejeton k Peckovým narozeninám a polemická reakce Václava Havla a dalších. Autor teď dodatečně objasňuje věci, které byly v původním fejetonu obsaženy jenom jako malířova stínová silueta na jeho vlastním zátiší. Tehdejší výhrady tím podle mého soudu neztrácejí platnost, ale to, co teď autor dodává, je eminentně zajímavé. Připomíná se mi – nelogicky ovšem, paměťové stroje pracují zaplat pámbu nezávisle na rozumu – jeden jeho článek v Listech, který otiskl těsně po 2000 slovech. Psal v něm s humorem o potížích, které mu při psaní působil hluk ze staveniště, horko, když kvůli hluku zavíral okna, a zlobení se synem, který mu – ti mladí! – dost spolehlivě a včas nespočítal, kolik slov má pracovní verze textu. Byl to článek typicky vaculíkovsky dvojsečný. Vracel věc i jejího autora z nebe slávy na zem, ale skrovný význam své osoby i toho, co napsala, přitom zdůrazňoval takovým způsobem, že vlastně bagatelizoval nejen sebe, ale i to, co z toho vzešlo; leckdo si případně mohl lámat hlavu, jestli autor nenaznačuje, že by se nejraději ode všeho distancoval. Je v tom jeden z Vaculíkových velkých rozporů. Chce svobodně mluvit, ale odmítá to jako roli. Trvá na své integritě. Je to plodný rozpor. Okolnosti ho obdaři-

ly nazíráním, formulační schopností a humorem, které jsou v nebývalém souladu s národním cítěním. Všechny jeho výlučnosti a extravagance jsou prostoupeny a provázeny neselhávajícím „zdravým rozumem“. Je tu proto proti své vůli tribunem. V prostředí, kde svoboda projevu patří k samozřejmostem, by se pohyboval jako ryba ve vodě a kromě průvodních jevů popularity by jeho integritu nic neohrožovalo. U nás se ale neustále dostává do situací, kdy jeho svobodně projevový osobní názor působí jako slovo vyřčené za všechny a jako příslib, a budí očekávání, že autor k němu ještě něco přidá, něco, co si k tomu lidé přiřazují a co si z jeho slov samovolně vyvozují. Tato očekávání mu svazují ruce a on se brání, protože na něm chtějí něco, co mu není vlastní. Brání se i z jiného důvodu; ze vzdoru, z potřeby vzdorovat, která je možná jeho neplodnější vlastností. Vaculík je homo politicus v tom smyslu, že jeho tématem je společenský člověk a jeho etika. Politika jako boj o vliv, o moc a o řízení je mu naprosto cizí. Proto se tak zlobí, když zjistí, že dělá dějiny.

Intenzita jeho odporu k vlastní, mimoděk získané autoritě je pozoruhodná. Je zase v rozporu s jeho stejně pozoruhodným uznáváním autorit tradičních, a tak říkajíc zděděných, i s jeho zřetelným sklonem k paternalismu uvnitř vlastního mikrokosmu. Jeho obzor je tak široký, že určitě zná Kafkův *Dopis otci* nebo aspoň jeho obecnou problematiku, ale v *Českém snáři* píše o dopise svého syna a o svých rozhovorech s Chudožilovem, jako by o těchto vazbách vůbec nic nevěděl; jsou tím podbarveny i stránky – fakticky celé stránky – věnované Grušově polemice s jeho fejetonem k Peckovým narozeninám.

Český snář je ovšem v první řadě literární dílo a nejenom skládka názorů a psychologických negližé. Prvních několik desítek stran nese stopy rozběhu, kdy autor do svých deníkových záznamů teprve vstupuje. Zážitky oněch dní mu ostatně svou povahou ohledávání žánrů a mezí, které ukládá, nijak neusnadňovaly. V této počáteční fázi často připomíná spíš kritický anal než subjektivní deník. Autor deníku se může přít, může bručet, stěžovat si, odsuzovat, ale pro sebe. Vaculík tu ale polemizuje a soudcuje, jako by psal článek nebo fejeton. Deník je samomluva, intemissimum, kdežto Vaculík tu zprvu mluví a místy hřímá jaksí veřejně, jako by svou při předkládal k posouzení čtenáři, s nímž vede rozhovor. Takové oslovení, takovou ozvučnost deníková forma nedobře snáší.

Pak se ale anal náhle mění ve skutečný deník, jednotný i mnohotvárný, a s mistrně napsanými epizodami, které deníkový záznam přerůstají, aniž v něm v sebemenší míře působí cizorodě. Už po půl stovce stránek přichází epizoda, která by svou skladbou mohla prozaika a fejetonistu svádět k literárnostem, ale Vaculík ji bezpečně udrží v holé podobě sub-

jektivního záznamu o tom, co se stalo a u čeho byl: stěžuje si synovi, že se mu krátí dech, je na svatbě za svědka, nespokojen sám se sebou odchází a na silnici zachrání zraněnou kočku. Je to dokonalé.

Na str. 389 je palčivě přepsaná epizoda o návštěvě přítelkyně, která má nemocného psa, přijde další známý a vypráví o dívce, která sbírala podpisy, aby Hutka směl zpívat, a kterou výslechy dohnaly k sebevraždě. Rozhovor dozní a jeho účastníci odvezou nemocného psa k doktorovi. Je to napsáno bez afektů a bez efektů, kontrast zůstává „nevyužit“, není to ani necitlivé, ani rezignovaně odevzdané, ani okázale drsné, je to jenom holá pravda.

Ve Vaculíkově textu je okázalé napětí i tam, kde obsahem výpovědi nejsou kritičnost, nespokojenost nebo hněv. Je to utajované, zvládané napětí, které se místy komprimuje až po meze snesitelnosti, ale o strůjících toho napětí se tu mluví s demonstrativní umírněností (kterou oni pravděpodobně nechápu), z níž jen výjimečně vyšlehne plamínek jako z autogenu (při zmínce o Kriegelově pohřbu).

Vynikající je i Vaculíkovo umění drobného, stručného až kusého, ale přesného portrétu. Takový je krátký rozhovor s Václavem Černým nebo náhodné setkání se Stankovičem, zaznamenané jen letmo několika slovy, tak jako kreslíř několika čarami zachytí výraz a tvářnost o to přesněji, že uposlechne diktát prvního dojmu. Zato Vaculíkův dlouholetý přítel Kosík je tu zahalen neprůhledným rouchem dlouhého, nedokončeného pozorování.

I mistr se utne, ale nedovedu si představit půvabnější selhání tohoto portrétního umění, než jakým je moravský slovosled ve větách, vložených do úst Grušovi.

Je tu několik záznamů o tom, že Vaculík chodí sedět k výtvarnici, která maluje jeho portrét. Těch zmínek je nemnoho a jsou sporé, jedna z nich je až k nečitelnosti stručná, je tu cosi nevyřčeného, jakási podrážděnost, která se tu tísní v rádcích jako kresba, která chce vyskočit z rámu. Všechno je to ponořeno do neurčita, je to tichý, nenápadný, překrývaný leitmotiv – ona je totiž celá kniha vlastně autoportrét, což také subjektivní deník má být. I časté zmínky – často kritické, mnohdy drsné, velmi drsné – o jmenovaných osobách jsou čarami doplňujícími jen a jen autoportrét. O jejich drsnosti zbývá v této souvislosti dodat, že sem koneckonců patří jako piha nebo předkus – ovšem autorův, ne osob zpodoběných. O dilematu autorské pravdivosti a ohledů k jmenovaným osobám už jsem se zmínil, s literárními kvalitami textu to nemá nic společného.

Zbývá jen ocitovat větu tak dokonalou, obsaženou a průzračnou, že ji tu musím uvést: „Hřbitov je velice pohodlný, přestože neveliký.“

P.S. Pro úplnost opravuju omyl okrajového významu. Na str. 312 rukopisu je mi vložena do úst poznámka o tom, co se přihodilo po mém

setkání s norským profesorem ekonomie Raftem: „Když jsem vyšel na ulici, předjelo mě policejní auto a legitimovali mě.“ Ve skutečnosti jsem byl legitimován o několik ulic a rohů dál osobou v uniformě VB, která mě nesledovala – byla dobré dva metry vysoká – ale čekala na mne a vypsalala si jakési údaje z mé občanské legitimace; žádné policejní auto jsem v těch tichých, temných postranních uličkách nezpozoroval.

(In: *Hlasy nad rukopisem Vaculíkova českého snáře*. Praha, Edice Petlice /samizdat/ 1981)

PAMĚTI JAKO MEMENTO

Milan Jungmann

Všechny dosud vydané svazky *Paměti* Václava Černého jsou nepochybně zajímavé a osobitým způsobem zaznamenávají podobu určité historické situace našeho národa a naší kultury, vypovídajíce ovšem také o tom, jak žil a jaký je jejich tvůrce. Avšak čtvrtý svazek je nejen svým materiálem, tj. vzpomínkami na léta 1945–1960, ale i svým vášnivým patosem zcela mimořádný. Hlasem „proroka naruby“ hřmí V. Černý do svědomí současníků, jako by nám předával poslední poselství posledního velkého individualisty naší doby, vědom si, že už nikdy nikdo jiný nedokáže tak znepokojivě oživit paměť těch, kdo tuto dobu žili a ovlivnit postoj těch, pro než už je, či bude jednou historií.

Proroci jsou ovšem v moderní společnosti málo oblíbeni, neboť jejich požadavky jsou pro většinu lidí příliš nekompromisní, kladou na nás neúměrné nároky a neumějí odpouštět malost ani prostřednost. Proto je tato kniha pro jedny beze zbytku úctyhodným činem velké osobnosti a jiným je nepřijatelná nejen pro své provokativní formulace a závěry, ale i pro celkové „velikášské“ ladění. Vášnivost soudů V. Černého vzbuzuje naprostý nesouhlas, či naopak bezvýhradné nadšení, a spory o ní se vedou i tam, kde je známa jenom z doslechu. Nic víc si kritik typu V. Černého ani nemohl přát. Ale tak jako v jiných případech i tady platí,